

Universitetets krig

Michael 2008;5:145–9.

Fure JS. *Universitetet i kamp 1940-1945*. Oslo: Vidarforlaget, 2007. ISBN 978-82-7596-090-8. 419 s. ill. Pris: NOK 398,-.

Universitetet i Oslo fyller 200 år i 2011. Siden 1990-årene har det foregått en stor tilbakeskuende aktivitet ved den enheten ved Universitetet som har fått navnet Forum for universitetshistorie. Målet er å se på og å lære av fortiden, hvordan Universitetet i Oslo har funnet sin plass i samfunnet og hvilken betydning det har hatt. Mange forskere både har vært og er engasjert i dette store historiprojektet. Pr. november 2007 var f. eks. 15 doktoravhandlinger under arbeid og herav var sju ferdige eller nesten ferdige. 25 mastergrads- og hovedfagsarbeider var avsluttet, og det var 313 publikasjonstitler å finne på Universitetets registreringssystem *Frida*. Bare i 2007 kom det ut tre bøker fra prosjektet, og boka *Universitetet i kamp 1940-1945* av Jorunn Sem Fure (f. 1967, dr. art. fra Universitetet i Bergen) var en av dem.

Universitetet i kamp tar for seg Universitetet i Oslo under Den annen verdenskrig. Boka er et av bindene i den serien om universitetets tohundreårige historie som skal foreligge ved jubileet.

Da krigen rammet Norge i 1940, var Universitetet i Oslo landets eneste universitet. Det var i moderne målestokk relativt lite, ettersom det i 1940 hadde en størrelse som grovt regnet var en drøy tittel av hva det er i dag, med ca. 4200 studenter og ca. 250 ansatte. Universitetet hadde imidlertid høy prestisje i samfunnet og var en viktig kulturell faktor. Hva ville skje under de nye forhold? Det var ganske klart at å ha makt over Universitetet ville være meget viktig for okkupasjonen. På den annen side ville nettopp Universitetets stilling i det norske samfunnet kunne medføre at altfor hardhendte reformer ville utløse sterk, nasjonal motstand med ringvirkninger.

Helt fra nasjonalsosialistenes maktovertakelse i Tyskland i 1933 var tyske universiteter blitt påvirket og omformet for å tjene den rådende ideologi. En av oppgavene var å skaffe forskningsmessig plausibel underbygging for teorier om befolkning, kultur og rase som kunne legitimere å forfølge politiske mål. I okkuperte land i den germanske kulturkrets, for eksempel Belgia, Nederland og Norge, ble derfor universitetene trukket inn i dette og forsøkt omdannet. Intensiteten i prosessen var noe varierende de ulike stedene. Mønsteret besto i avsettelse av den valgte ledelse og overføring av makt til politisk innsatt styring, ansettelse av regimeløje personer og avsettelser av systemkritikere, innføring av nye fag som passet med ideologien (germansk etnografi, raselære m.v.), endringer i meritterings- og rekrutteringssystemene, foruten innføring av privilegier for studenter med ønskede politiske holdninger og atferd. Langt hardere gikk det imidlertid for seg i land utenfor det som ble regnet som germansk område. F. eks. i Polen, Baltikum, på Balkan, i Ukraina og i Syd-Tyrol ønsket man simpelthen å ødelegge og fjerne det ikke-germanske, spesielt det slaviske universitetsliv. Mange akademikere ble deportert og drept.

Hva ville skje i Norge? I norske universitetsmiljøer hadde alle neppe forstått hva som foregikk med universitetene i 1930-årenes Tyskland. I Norge var vi vant til å ha tette kontakter med tysk vitenskap. «Tyskland – fra forbilde til fiendebilde» heter karakteristisk nok et underavsnitt i Fures bok. Det tok litt tid å skjønne at de tyske universitetene gradvis ble omgjort til noe annet enn vi var vant til. Og dette «noe annet» måtte vi vente ville bli innført også i Oslo.

Jorunn Sem Fures bok beskriver levende hvordan okkupantens og de norske NS-myndighetenes grep stadig ble fastere, tross motstand og kompromisser. I løpet av krigsårene ble 26 av Universitetets 84 professorer arrestert, dvs. om lag hver tredje av dem. For staben som helhet ble 63 av de 354 som sto oppført i forelesningskatalogen for 1941 arrestert en eller flere ganger, dvs. ca. 18%. I alt ble 1452 studenter arrestert i løpet av krigen. Kulminasjonen kom imidlertid 30. november 1943, da Universitetet ble stengt. Ca. 1200 studenter ble arrestert. 644 av dem ble sendt til Tyskland, der de ble internert i en leir ved Sennheim, noen også i konsentrasjonsleiren Buchenwald. Av de deporterte studentene døde 17 av påkjenningene.

Som i mange andre deler av norsk samfunnsliv kom også mange av de ansatte og av studentene ved Universitetet mellom barken og veden. Universitetet hadde en rolle å spille selv om det var unntakstid. Det var forskning og undervisning som skulle gå videre. Det var fysiske, kulturelle og intellektuelle verdier som skulle ivaretas. Man skulle verne om Univer-

sitetet, sørge for at det ikke ble ødelagt, samtidig som det på Universitetet var samme trang til å yte motstand mot okkupasjon og NS-styre som ellers i samfunnet. Balansen mellom aktivt motstandsarbeid og pragmatisk samarbeid for å finne de mest egnede løsninger der og da, var hårfin. Den nødvendige omgangen med våre egne NS-myndigheter og med okkupan-ten ble heller ikke lettere av at disse ofte ikke var enige seg imellom.

Så var imidlertid krigen til slutt over. Da var det tid for reorganisering. Det ble heller ikke lett. Landssvikoppjøret gjaldt alle deler av det norske samfunn, og de som hadde forbrutt seg fikk sin straff. De som hadde fått stillinger på politisk grunnlag eller hadde tilegnet seg urettmessige fordeler, forsvant ut. Det å ha vært medlem av Nasjonal Samling ble i rettsoppjøret i seg selv ansett som kriminelt. Det forsterket svart-hvitt-bildet, og var en faktor som ble opplevd som komplisert av dem som for eksempel i kraft av å inneha en offentlig stilling hadde vært under et sterkt press for å melde seg inn i partiet, men som ellers hadde gjort så godt de kunne for å holde hjulene i gang. I mange yrkesgrupper og på mange arbeidsplasser, også ved Universitetet, var det i tillegg til den rettslige saksbehandlingen en lokal, dels uformell justis. Denne kunne ta form av sanksjoner mot kolleger man anså som unasjonale i sin holdning, eller som man mente hadde vist sviktende dømmekraft. De kunne utestenges fra kollegiale nettverk, forsknings-samarbeid og annet som faglig og sosialt kunne svi hardt.

Mange ved Universitetet deltok i viktig, men dristig og farefullt motstandsarbeid. Alle kategorier var engasjert. Arbeidet kunne variere fra å legge systematisk press på den fungerende universitetsledelsen, slik det såkalte Aksjonsutvalget gjorde, til å drive livsfarlig og omfattende etterretningsarbeid i organisasjonen XU, slik mange studenter var involvert i. Helt til 1994 var XU-gruppens virksomhet belagt med taushetsplikt. Mange som hadde deltatt i denne delen av motstandsarbeidet fikk derfor vanskeligheter etter krigen fordi man ikke fikk vite hva de hadde vært med på.

Andre ved Universitetet pådro seg store belastninger ved at de forsøkte å ta vare på Universitetet gjennom å følge en nølende og kompromissfylt samarbeidslinje. Et framtrædende eksempel på dette var polarforskeren, dosent Adolf Hoel (1779-1964). Da Universitetets valgte rektor Didrik Arup Seip (1884-1963) ble avsatt i 1941, lot Hoel seg utnevne til prorektor, fra 1943 til rektor ved Universitetet. Han var en meget anerkjent vitenskapsmann som nøy stor tillit. De som har skrevet om ham, legger stor vekt på hans pliktfølelse og innsats for å verne om Universitetet og å gjøre det beste ut av den vanskelige situasjonen. Men hans NS-tilknytning og utnevnelsen i 1941 kvalifiserte for landssvikdom. Professortittelen som han hadde fått i 1940, ble heller ikke godkjent etterpå.

Også innenfor de enkelte fag var det mye som var blitt annerledes. Vitenskapelig sett ble det for mange fag en ganske dramatisk nyorientering mot nye, utenlandske samarbeidspartnere. Det tyske forbilde var ikke lenger der – mye av tysk vitenskap fikk fra nå av nok med å bygge opp seg selv igjen. Øynene ble vendt i andre retninger, for en stor del mot de angelsaksiske universitetene.

Det er disse dramatiske årene Jorunn Sem Fures bok handler om. Et særtrekk ved boka er at hun setter utviklingen på Universitetet inn i en meget bred kontekst, nasjonal og internasjonal. Nesten alle temaer hun er innom får en omfattende og grundig drøfting. Likevel er formen stringent og konsis.

Dertil beskriver hun på en meget engasjerende måte de dilemmaer datidens universitetskolleger og studenter ble stilt overfor, og hvordan de måtte handle på best mulig måte ut fra situasjonen slik den var akkurat da.

Men da krigen var over, NS-myndighetene var vekk og de gjenværende tyske okkupanter hadde reist hjem, så mange ting annerledes ut. Hvorfor hadde f. eks. ikke motstanden ved Universitetet vært sterkere? Hvorfor hadde ikke flere engasjert seg mer? Mange ved Universitetet hadde tross alt holdt en så lav profil som mulig og hadde for eksempel studert, dvs. brukt tiden på forberedelser til senere eksamener og kvalifisert seg for et liv i etterkrigs-Norge. Dette drøfter hun på en tankevekkende måte, spesielt i avslutningskapitlene.

Tittelen på boka er egentlig litt misvisende. Tittelen *Universitetet i kamp 1940-1945* signaliserer at her kommer en tekst om kompromissløs kamp mot fienden. Så enkelt var det ikke, og det er nettopp beskrivelsen av dette som skiller Fures bok fra mye annen okkupasjonshistorisk litteratur.

Forfatteren har forsynt den ellers nøkternt utstyrte boka med velvalgte illustrasjoner. Det kunne vært flere. Men framfor alt har den et omfattende noteapparat som uten å forstyrre teksten gir fylldig dokumentasjon.

Man begynner å lese denne boka med forventning og legger den fra seg med begeistring.

Øivind Larsen
Institutt for allmenn- og samfunnsmedisin
Universitetet i Oslo
oivind.larsen@medisin.uio.no